

Výkladové poznámky k biblickým veršom z úlohy č. 8

Slúžiť ako Kristus

Základný verš

(Mt 9,36 SEkP) *Pri pohľade na zástupy mu ich prišlo ľúto, lebo boli zbedačení a sklesnutí ako ovce bez pastiera.*

Po skončení Ježišovho kázania na hore (Mt 5-7) začína popis Ježišovho pôsobenia, ktoré sa prejavuje mocnými činmi, najmä skutkami uzdravenia (Mt 8-9). Práve text Mt 9,35-38 je akýmsi zhrnutím celej tejto pasáže a zároveň prípravou k Mt 10, kde vysiela svojich učeníkov na misiu medzi ľuďmi. Aj keď väčšia časť Mt 8 a 9 sa týka uzdravovania, tak verš 36 nemieri iba k tejto telesnej stránke ľudí. "Ježišov hlboký súcit tu nie je pre hojnosť chorôb, ktoré videl, ale skôr veľká duchovná potreba ľudí, ktorých životy nemajú cieľ, ktorých existencia sa javí ako zbytočná a ktorých skúsenosť je márna."¹ Fráza "ako ovce bez pastiera", je z Nm 27,17 kde Mojžiš prosí Hospodina, aby za neho vybral nástupcu, aby Izraeliti neblúdili "ako ovce bez pastiera". Ježiš sám je dobrým Pastierom, ktorého máme nasledovať.

Ďalej treba povedať, že Ježiš "vidí" zástupy. Všima si ľudí a tí mu nie sú ľahostajní. To nie je tak automatické, ako by sa mohlo zdať. "Rímsky básnik Horácius povedal: Nenávidím obyčajný ľud a držím sa ďaleko od neho."² Kristus prišiel na svet kvôli zástupom zbedačených ľudí. Ľud je cieľom Kristovho posolania. Dokáže sa vcítiť do ich situácie a pomáha im, lebo je pohnutý ľútosťou.

Nedeľa: Ježišov prístup k ľuďom

(Mt 5,13-14 SEkP) ¹³*Vy ste soľ zeme. Ak soľ stratí svoju slanú chuť, čím ju osolia? Už nie je na nič súca, len ju vyhodíť, aby ľudia po nej šliapali.* ¹⁴*Vy ste svetlo sveta. Mesto, ktoré leží na vrchu, sa nedá ukryť.*

Metafora o soli je veľmi bohatá. Soľ robí z jedla chutný pokrm, soľ používame aj pri konzervácii potravín, aby nepodľahli skaze. Soľ používame aj vtedy, ak chceme rozpustiť ľad na chodníku. Kristus svojim učeníkom jasne hovorí: "Vy ste soľ zeme." Vzápätí však varuje pred tým, aby nestratili svoju slanú chuť. Ako tomu rozumieť? "Soľ za čias Ježiša (ktorá sa dobývala na brehoch Mŕtveho mora alebo z malých jazier na pokraji sýrskej púšte) ľahko stuchla a stratila chuť, lebo bola značne zmiešaná so sadrou alebo s rastlinnými zvyškami. Nesmela sa preto dlho skladovať, musela von zo soľničky do jedál."³ Ak teda chceme byť skutočne soľou zeme, ktorá má schopnosť ochucovať, musíme ísť von medzi ľuďmi a nechať sa úplne rozpustiť. Avšak, predsa len je tu použité sloveso *mórainó*, ktoré znamená nie len byť

¹ HAGNER, D. A. Word Biblical Commentary: *Matthew 1-13*. vol. 33A. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 914 s. ISBN 978-0-310-58840-5. str. 486.

² RIENECKER, Fritz. Wuppertálska študijná Biblia: *Evanjelium podľa Matúša*. Bratislava: Creativpress, 1992. 451 s. ISBN 80-7131-009-3. str. 145.

³ RIENECKER, Fritz. Wuppertálska študijná Biblia: *Evanjelium podľa Matúša*. str. 70.

bez chuti, ale najmä "byť hlúpym, pochabým, konať bláznivo"⁴ v našom verši je toto sloveso v pasívnom tvare a znamená "stávať sa bláznom, strácať rozum"⁵. V kontexte Ježišovho kázania na hore to potom môže predstavovať nerozumného (gr. *móro*) staviteľa, ktorý svoj dom stavia na piesku (Mt 7,24-27). Nerozumnosť v tomto podobenstve znamená to, keď niekto "počúva tieto moje slová a neplní ich" (Mt 7,26). Nestrať chuť potom znamená nebyť vo svojej viere pasívnym.

Soľ má teda naozaj široké uplatnenie a zjednodušene povedané, je nevyhnutná pre život človeka. Preto aj "učenici sú životne dôležití pre svet, ako svedkovia o Bohu"⁶. V tom musí spočívať naša aktivita. Preto ďalšou metaforou, ktorá je ešte zrozumiteľnejšia je, že učenici sú "svetlom sveta" (v. 14). Svetlo je to, čo sa v prvom rade spája s Bohom a s Božím slovom. Je preto úžasné, že Ježiš o svojich nasledovníkoch hovorí ako o "svetle sveta". Svetlo, ktorým máme svietiť však nie je naše vlastné svetlo. My nie sme jeho zdrojom. Zdrojom tohto svetla je jedine Boh.

Pondelok: Ježišova starosť o ľudí

(Mt 8,5-10 SEkP) ⁵*Ked' vošiel do Kafarnauma, prišiel k nemu stotník a prosil ho: ⁶Pane, môj sluha leží doma ochrnutý a hrozne sa trápi. ⁷Ježiš mu odpovedal: Prídem a uzdravím ho. ⁸Stotník mu na to povedal: Pane nie som hoden, aby si vošiel pod moju strechu. Ale povedz iba slovo a môj sluha ozdravie. ⁹Ved' aj ja som podriadený človek a mne sú zasa podriadení vojaci. Ked' poviem jednému: Chod'!, tak ide, a druhému: Pod'!, tak príde, a svojmu sluhovi: Urob to!, tak to urobí. ¹⁰Ked' to Ježiš počul, začudoval sa a povedal tým, čo išli za ním: Amen, hovorím vám, že u nikoho v Izraeli som nenašiel takú veľkú vieru.*

Tento príbeh zaznamenávajú dvaja evanjelisti (Matúš a Lukáš)⁷, pričom u Lukáša je najviditeľnejší rozdiel v tom, že tam vôbec k stretnutiu Ježiša so stotníkom nedochádza, pretože stotník posielal za Ježišom svojich poslov (Lk 7,3-6). Robí tak preto, že si je "vedomý svojej vlastnej nehodnosti (Lk 7,7)"⁸. Je však dobré si všimnúť, že u Matúša sa jedná o druhý Ježišov zázrak uzdravenia, a rovno u rímskeho stotníka, teda u človeka, ktorým bolo v židovskom prostredí veľmi pohrdané. Ten prvý nie je na vtedajšie židovské pomery o nič menej kontroverzný (uzdravenie malomocného). Stotník však poznal židovské predpisy a vedel, "že pokiaľ Žid vošiel do domu pohana, bol považovaný za nečistého"⁹. Ježiš však svojou odpoveďou vo v. 7 búra tieto predsudky voči pohanom, keď je ochotný ísť do stotníkovho domu a uzdraviť jeho sluhu (oproti Lukášovi Matúš nepoužíva slovo "otrok", ale oveľa jemnejší výraz, ktorý môže znamenať buď veľmi blízkeho služobníka, alebo dokonca

⁴ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1. str. 845.

⁵ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. str. 845.

⁶ HAGNER, D. A. Word Biblical Commentary: *Matthew 1-13*. str. 271.

⁷ U Jána môžeme nájsť až veľmi podobný príbeh, ktorý tak môže tvoriť variantu k Matúšovi a Lukášovi (viď J 4,46-54).

⁸ MACARTHUR, John. Nový zákon: *Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2013. 1010 s. ISBN 978-80-875-87-08-9. str. 74.

⁹ MACARTHUR, John. Nový zákon: *Komentár verš po verši*. str. 74.

syna). Stotník Ježiša považuje za Pána (*kyrios*) a odpovedá takým spôsobom, že sa tento pohan stáva vzorom viery pre celý Izrael.

(Mk 12,28.34 SEkP) ²⁸ *Jeden zo zákonníkov, ktorý vypočul tento spor, podišiel bližšie, lebo si všimol, že Ježiš im odpovedal výstižne. Spýtal sa ho: Ktoré prikázanie je zo všetkých najdôležitejšie? ...* ³⁴ *Keď Ježiš videl, že múdro odpovedal, povedal mu: Nie si ďaleko od Božieho kráľovstva. Potom sa ho už nik neodvážil pýtať.*

Oproti predchádzajúcemu prípadu, kde sa jedná o pohana a dôstojníka okupantskej armády, tu sa Ježiš stretáva so saducejmi (Mk 12,18), ktorí tvoria vládnu vrstvu v Izraeli. Veľký kontrast medzi stotníkom a touto židovskou šľachtou je v samotnom prístupe k Ježišovi. Saduceji vedú s Ježišom spor a pri tomto spore je aj onen zákonník. Matúš (Mt 22,35) tohto zákonníka vykresľuje v oveľa negatívnejšej pozícii oproti Markovi. Ako si to vysvetliť? "Zákonník, ktorý započul ako Ježiš odpovedal farizejom, herodiánom a saducejom, rozoznal hĺbku a múdrosť Ježišových odpovedí. Aj keď teda pôvodne prišiel Ježiša pokúšať, jeho agresivita sa postupne miernila, pretože bol v srdci úprimný."¹⁰ Zmena u tohto zákonníka prebehla práve tým, že spoznal Ježišovu múdrosť. Práve otázka vzkriesenia, na ktorú Ježiš tesne predtým odpovedal, bola aktuálnym teologickým sporom medzi saducejmi a farizejmi.¹¹

"Nie si ďaleko od Božieho kráľovstva..." Prikázanie lásky - lásky k Bohu a bližnému - je zhrnutím celého Zákona. Ježiš tu hodnotí tohto zákonníka slovami, že "nie je ďaleko". Termín "ďaleko" sa často vzťahoval na život v "exile, alebo diaspóre"¹². Zákonník sa teda svojím prístupom blíži do "zasľúbenej zeme". Nakoniec tu môžeme vidieť jeden paradox. "Úlohy sa obrátili. Muž, ktorý prišiel Ježiša posúdiť, je nakoniec sám Ježišom posúdený."¹³ Napriek tomu, že u Marka je väčšina Ježišových stretnutí so zákonníkmi negatívne, Ježiš neškatulkuje ľudí a pristupuje k tomuto zákonníkovi priateľsky, ba dokonca ho nakoniec aj pochváli.

Utorok: Ježiš naplnia skutočné potreby ľudí

(Mt 9,5.6 SEkP) ⁵ *Čo je ľahšie? Povedať: Odpúšťajú sa ti hriechy, alebo povedať: Vstaň a chod'!?* ⁶ *Ale aby ste vedeli, že Syn človeka má moc odpúšťať hriechy na zemi, povedal ochrnutému: Vstaň, vezmi si lôžko a chod' domov!*

Jedná sa tu o v poradí šiesty Ježišom mocný skutok, ktorý je zaznamenaný u Matúša. Avšak pozornosť tu nie je sústredená na samotný zázrak uzdravenia, ako skôr na zázrak odpustenia hriechov. Ježiš oznamuje ochrnutému, že sa mu odpúšťajú hriechy (v. 2). Na to prítomní zákonníci pohoršene medzi sebou označia Ježiša ako toho, kto sa rúha (v. 3). "Základným významom rúhania sa v Judaizme je odhalenie samotného Božieho mena. V

¹⁰ KNIGHT, G. R. Marek: *Evangelium Ježiše Krista Syna Božieho*. Praha: Advent-Orion, 2017. 278 s. ISBN 978-80-7172-687-6. str. 204.

¹¹ vid' KOVÁŘ, František. *Výklad evangelia Markova*. 2. vyd. Praha: Tiskové a nakladateľské družstvo Blahoslav, 1946. str. 304-309.

¹² EVANS, C. A. *Word Biblical Commentary: Mark 8:27-16,20*. vol. 34B. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 1028 s. ISBN 978-0-310-58834-4. str. 459.

¹³ KNIGHT, G. R. Marek: *Evangelium Ježiše Krista Syna Božieho*. str. 207.

konečnom dôsledku ide o akúkoľvek zámienku byť alebo robiť to, čo môže alebo robí jedine Boh, ako je to podávané v tejto pasáži. Rabíni verili, že iba Boh môže odpúšťať hriechy."¹⁴ Ježiš však nadprirodzeným spôsobom vidí do ich mysle a dáva otázku kde zázrak uzdravenia ochrnutého sa stáva dôkazom Ježišovej autority odpúšťať hriechy. Niektoré "výklady" Biblie, ktoré sa snažia spochybniť všetky nadprirodzené udalosti, potom nutne v tomto príbehu musia viesť k pochybnostiam o tom či Ježiš skutočne môže odpúšťať hriechy. Preto by sme sa nemali podliehať takýmto "racionalizačným" výkladom, pretože sa tým dopúšťame toho, že Božie slovo redukuje na akýsi etický dokument. Boh má absolútnu moc ako nad svojim stvorením, tak aj nad hriechmi, ktoré môže odpúšťať.

(Mk 5,33.34 SEkP) ³³*Žena vedela čo sa s ňou stalo; ustrašená a rozochvená prišla bližšie, hodila sa pred ním na kolená a rozpovedala celú pravdu.* ³⁴*On ju oslovil: Dcéra, tvoja viera ťa zachránila. Chod' v pokoji, buď zbavená svojho trápenia.*

Uzdravenie ženy trpiacej na krvotok je len krátka epizóda vsunutá do príbehu o vzkriesení Jairovej dcéry. Ježiš bol práve na ceste do Jairovho domu, okolo neho množstvo ľudí, doslova tlačienica, no Ježiš rozpoznal jeden zvláštny dotyk. Bol to totiž uzdravujúci dotyk viery. Verš 33 popisuje ženu ako ustrašenú a rozochvenú. Tento jej stav nie je v dôsledku toho, že urobila niečo nedovolené (ako krvácajúca bola nečistá a ľudom sa musela vyhýbať), alebo niečo nečestné (bez dovoľenia sa dotkla Ježiša). "Tento opis skôr vyjadruje reakciu úcty nad tým, čo sa jej stalo."¹⁵ Toto zdesenie je ešte umocnené tým, že Ježiš na túto ženu uprostred zástupu upozorní. Prečo to Ježiš urobil? "Týmto jednaním dal Ježiš žene ďalšie a oveľa dôležitejšie požehnanie... Jej telo bolo síce uzdravené, jej duša však nie. Bola by dôkazom Ježišovej moci, ale nepoznala by jeho lásku."¹⁶ Ježiš nakoniec ozrejmuje aj to, akým spôsobom bola táto žena uzdravená. Príčinou jej uzdravenia "nie je jej dotknutie sa Ježišovho plášt'a, ale jej viera"¹⁷. Uzdravujúca moc nebola v Ježišovom "kúzelnom plášti", ale v samotnom Otcovi nebeskom, s ktorým mal Ježiš výnimočný vzťah, v spojení s vierou tejto ženy.

Streda: Ježiš a uzdravenie duše

(Mk 1,35-39 SEkP) ³⁵*Nadránom, zavčasu, ešte za tmy vstal a vyšiel von. Odobral sa na osamelé miesto a tam sa modlil.* ³⁶*Šimon a tí, čo boli s ním, sa ponáhľali za ním.* ³⁷*Keď ho našli, povedali mu: Všetci ťa hľadajú!* ³⁸*On im povedal: Pod'me inde, do blízkych mestečiek, aby som aj tam kázal; veď nato som prišiel.* ³⁹*Chodil po celej Galilei, kázal v ich synagógach a vyhánal zlých duchov.*

¹⁴ HAGNER, D. A. Word Biblical Commentary: *Matthew 1-13*. str. 449.

¹⁵ GUELICH, R. A. Word Biblical Commentary: *Mark 1-8:26*. vol. 34A. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 699 s. ISBN 978-0-310-58837-5. str. 446.

¹⁶ KNIGHT, G. R. Marek: *Evangelium Ježiše Krista Syna Božieho*. str. 104.

¹⁷ DUBOVSKÝ, Peter. Komentáre k Novému zákonu: *Marek*. Trnava: Dobrá kniha, 2013. 1036 s. ISBN 978-80-7141-792-7. str. 339.

Marek popisuje začiatok Ježišovho pôsobenia, na rozdiel od Matúša (kázanie na hore), zázrakmi. Ježiš jednoducho pomáha každému, kto k nemu príde. To má za následok, že sa Ježišom miera davy ľudí zo všetkých strán. "Ľud vidí v Ježišovi predovšetkým zázračného muža a pomocníka v každej materiálnej núdzi."¹⁸ Ježiš potrebuje stíšenie (nie spánok) pred ruchom davov a týmto stíšením je modlitba. "Modlitba bola prípravou na úlohu, ktorá bola pred ním. Po modlitbe kázal a uzdravoval v Galileji (Mk 1,39)."¹⁹ Pre Ježiša bola modlitba nepostrádateľnou súčasťou služby, o čo viac potom modlitbu potrebujeme my. Na základe veršov 36-39 sa zdá, že Ježiš dával prednosť kázaniu Božieho slova pred zázračnými činmi. Konanie zázrakov Ježišovi prinášalo popularitu a Ježiš nechcel aby ho chápali len ako politického Mesiáša, ktorý ich zachráni z pod útlaku Ríma. Uzdravovanie a vyhánanie démonov je bez ohlasovania evanjelia neúplné, ba skôr by sa dalo povedať, že pre Ježiša je hlásanie "nebeského kráľovstva" gro jeho činnosti, jednotlivé zázračné činy sú len potvrdením jeho zvesti. "Ježiš prišiel ohlasovať dobrú správu od Boha, ktorá je zjavná v jeho učení, uzdravovaní a exorcizme [vyháňanie démonov]... Ježišovo učenie aj jeho kázanie vyhlasujú naplnenie času, prítomnosť Kráľovstva, ako je vidieť v jeho službe uzdravovania, ale najmä exorcizmu."²⁰

Štvrtok: Čo je pre Ježiša dôležité?

(Mt 25,34-36.40 SEkP) ³⁴*Potom kráľ povie tým po pravici: Pod'te, požehnaní môjho Otca, zaujmíte kráľovstvo, ktoré je vám pripravené od založenia sveta.* ³⁵*Lebo som bol hladný a dali ste mi jesť, bol som smädný a dali ste mi piť, prišiel som ako cudzinec a prichýlili ste ma,* ³⁶*bol som nahý a priodeli ste ma, bol som chorý a navštívili ste ma, bol som vo väzení a prišli ste za mnou...* ⁴⁰*Kráľ im odpovie: Amen, hovorím vám: Čokoľvek ste urobili jednému z týchto mojich najmenších bratov, mne ste urobili.*

Toto je posledné z radu podobenstiev Ježišovej veľkej eschatologickej reči (Mt 24 a 25). Ale zdá sa, že podobenstvo o poslednom súde je viac než "len" podobenstvo. "Na rozdiel od predchádzajúcich podobenstiev, toto rozprávanie nie je založené na fiktívnom príbehu, ale na popise veľmi skutočnej, hoci budúcej udalosti. Napriek niektorým jasným parabolickým prvkom sa pasáž s jej budúcimi napätými formami presnejšie klasifikuje ako apokalyptický prejav zjavenia."²¹ A toto rozprávanie je nesmierne dôležité, pretože ukazuje na podstatu toho, čo Ježiš od nás očakáva, čím by sa mal vyznačovať život veriacich v posledných dňoch. Môže sa nám stať, že sa zameriavame na nesprávne veci? PAULIEN píše:

My adventisti máme veľa čo povedať o platení desiatkov, svätení soboty a pravidelnej chôdze do zboru. Urobili sme si z týchto vecí mieru, ktorou meriame druhých (často k tomu máme dobré dôvody). Matúš ale ponúka mieru, ktorou by sme mali premeriavať samých seba. Viera v skorý Kristov príchod by mala ovplyvniť to, ako

¹⁸ RIENECKER, Fritz. Wuppertálska študijná Biblia: *Evanjelium podľa Marka*. Bratislava: Creativpress, 1993. 297 s. ISBN 80-7131-010-7. str. 59.

¹⁹ KNIGHT, G. R. Marek: *Evanjelium Ježiše Krista Syna Božieho*. str. 46.

²⁰ GUELICH, R. A. Word Biblical Commentary: *Mark 1-8:26*. str.160.

²¹ HAGNER, D. A. Word Biblical Commentary: *Matthew 14-28*. vol. 33B. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 861 s. ISBN 978-0-310-58845-0. str. 476.

zaobchádzame so "sestrami a bratmi". Kto je našou sestrou a bratom? Všetci, za koho zomrel Kristus (Rim 14,15; 1Kor 8,11). (...) Slová "čokoľvek ste učinili jednému z týchto mojich nepatrných bratov" (Mt 25,40) sú výzvou, aby sme bezpodmienečne prijímali aj tých, ktorých je ťažké milovať. Naším bratom je aj ten, kto má inú farbu pleti, či pochádza z inej kultúry než my. Našou sestrou v Kristovi je aj tá najzanedbanejšia cudzinka alebo príbuzná, ktorá má AIDS. Skúškou nášho adventizmu môže byť vzťah s pokrytcom, vulgárnym šéfom, bezohľadným príbuzným, nezvládateľným dieťaťom či s človekom, ktorý tvrdohlavo nesúhlasí s naším poňatím konca. (...) Naša teológia môže byť stopercentne správna, ale pri poslednom súde nám príliš nepomôže, pokiaľ sme ju používali tvrdo a nemilosrdne. (...) Pokiaľ uvažujeme o vojnách, hladomoroch a epidémiách, nemáme špekulovať, či už to je, alebo nie je koniec, ale máme si spomenúť na Ježišove kázanie. Keď to urobíme, mali by sme si uvedomiť, že máme bdieť a jednať s druhými spôsobom, akým Ježiš jednal s nami.²²

Tento komentár krásne ukazuje, že tak, ako bude pre svet na konci času skúšobným kameňom sobota, pre adventistov skúšobným kameňom môže byť otázka vzťahov k neadventistom. Avšak treba mať na pamäti aj iné. Verš 34 hovorí o "kráľovstve, ktoré je vám pripravené od založenia sveta". "Z týchto slov možno vyvodiť, že ich spasenie je darom Božej milosti a nemôžu si ho zaslúžiť skutkami popísanými vo veršoch 35 a 36. (...) Chvályhodné činy vo veršoch 35-36 sú teda ovocím spasenia, nie jeho príčinou."²³ To len dokazuje skutočnosť, že spasení si ani neuvedomujú, že niečo také konali (v. 37).

Použité zdroje a literatúra

Biblia: Slovenský ekumenický preklad. 5. Vyd. (3. opravené vyd.) Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2015. ISBN 978-80-85486-97-1.

DUBOVSKÝ, Peter. Komentáre k Novému zákonu: *Marek*. Trnava: Dobrá kniha, 2013. 1036 s. ISBN 978-80-7141-792-7.

EVANS, C. A. Word Biblical Commentary: *Mark 8:27-16,20*. vol. 34B. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 1028 s. ISBN 978-0-310-58834-4.

GUELICH, R. A. Word Biblical Commentary: *Mark 1-8:26*. vol. 34A. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 699 s. ISBN 978-0-310-58837-5.

HAGNER, D. A. Word Biblical Commentary: *Matthew 1-13*. vol. 33A. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 914 s. ISBN 978-0-310-58840-5.

HAGNER, D. A. Word Biblical Commentary: *Matthew 14-28*. vol. 33B. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 861 s. ISBN 978-0-310-58845-0.

KNIGHT, G. R. *Marek: Evangelium Ježiše Krista Syna Božího*. Praha: Advent-Orion, 2017. 278 s. ISBN 978-80-7172-687-6.

²² PAULIEN, Jon. *Co Bible říká o konci času*. Praha: Advent-Orion, 2010. 143 s. ISBN 978-80-7172-982-2. str. 81-84.

²³ MACARTHUR, John. *Nový zákon: Komentář verš po verši*. str. 113.

KOVÁŘ, František. *Výklad evangelia Markova*. 2. vyd. Praha: Tiskové a nakladatelské družstvo Blahoslav, 1946.

MACARTHUR, John. *Nový zákon: Komentář verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2013. 1010 s. ISBN 978-80-875-87-08-9.

NESTLE-ALAND. *Řecko Český Nový zákon: Slovník novozákonní řečtiny*. Praha: Česká biblická společnost, 2011. 1758 s. ISBN 978-80-87287-38-5.

PANCZOVÁ, Helena. *Grécko-slovenský slovník: Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1.

PAULIEN, Jon. *Co Bible říká o konci času*. Praha: Advent-Orion, 2010. 143 s. ISBN 978-80-7172-982-2.

RIENECKER, Fritz. *Wuppertálska študijná Biblia: Evanjelium podľa Marka*. Bratislava: Creativpress, 1993. 297 s. ISBN 80-7131-010-7.

RIENECKER, Fritz. *Wuppertálska študijná Biblia: Evanjelium podľa Matúša*. Bratislava: Creativpress, 1992. 451 s. ISBN 80-7131-009-3.